

דלות המשוררים

האם ניתן לעצור את תהליך הדעיכה של השירה
ואת שחיקת מעמדה בעידן הפוסט-מודרני

זיוה שמיר

א. מצבה העגום של השירה

ידוע לכול כי מעמדו של הספר המודפס הולך ומידרדר מיום ליום במדרון חלקלק ומסוכן. הגיעו הדברים לידי כך שבמרכז העיר האוניברסיטאית הבריטית אוקספורד הוקמה, לאחרונה, חנות ספרים חדשה בשם "חנות הספרים האחרונה" ("The Last Bookshop"), כשמו של סרט קולנוע עתידיני משנת 2012. כאן נמכרים אלפי ספרי איכות, לרבות אלבומי אמנות עבי כרס, בשלוש לירות אנגליות בלבד, ללמדך מה ערכו של הספר המודפס בזמננו ועד לאן צריכים

פרופ' זיוה שמיר היא פרופסור (אמריטה) לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב, מבכירי החוקרים של השירה העברית החדשה, מלמדת היום במרכז הבינתחומי הרצליה ובסמינר הקיבוצים.

משווקיו לרדת כדי לפתות את הצרכן לפתוח את ארנקו. ברי, שהספר העברי, שאינו נהנה מיתרונותיה של שפה בינלאומית, מצבו אף קשה שבעתיים, ועל אחת כמה וכמה מצבם ומעמדם של ספרי שירה עברית הדורשים מקוראיהם קריאה שהויה ומעמיקה. אלה יוצאים אצלנו בדרך כלל במימון המחבר, אינם מגיעים אל חנויות הספרים ועל פי רוב הם נטולים כל ערך שיווקי-כלכלי.

האם הסוגה הספרותית העתיקה ביותר בעולם עומדת להיכחד? לכאורה הפור נפל ואת הנעשה אין להשיב. אכן, השירה נולדה לפני כל האמנויות המילוליות (המיתוס, הרומנסה, המעשייה, הרומן, הנובלה, הסיפור הקצר ועוד), ואולי משום כך נגזר עליה להיות הראשונה מבין האמנויות המילוליות ההולכות בימינו לבית עולמן ומפנות את מקומן לאמנויות חדשות המתאימות יותר מהשירה לאקלים התרבותי השורר בעולם, בתחילת האלף השלישי לספירה.

הרי יוצאים לאור עשרות ספרי שירה

תופעות מעגליות כאלה מתגלות גם בטבע וגם בהיסטוריה המדינית: האדם, כך לימדנו דרווין, מוצאֹו מן הקוף, והיום הקופים שהולידו את האדם נושאים את נגיף האיידס הפוגע באנושות פגיעה אנושה. גן-העדן המיתי, שבו נברא אדם וחווה, פָּרַח בשחר האנושות בין נהר פרת לנהר חידקל, והיום המציאות הגאוגרפית המתקמת בין הפרת לחידקל מאיימת על בני המין האנושי להכחידם. יוון הולידה את אירופה המיתולוגית, ועתה חוסנה של אירופה ואחדותה מתערערים ומאוימים בשל ניוונה הכלכלי של יוון. הייתכן שגם אמנות עתיקה כאמנות השירה הלכה והתנוונה עד כדי כך שהגיע זמנה לרדת מעל במת ההיסטוריה?

בין הקוראים יהיו אחדים שירימו גבה למקרא הדברים הקשים הללו, ויטענו בחום שמעולם לא היה מצבם של השירה העברית ושל כותביה טוב מאשר באלה הימים. מדי שנה יוצאים בארץ עשרות רבות של ספרי שירה, אם לא למעלה מזה. בכל עיר יש סדנאות שירה; ברוב המכללות והאוניברסיטאות יש משורות למספרים ולמשוררים, ויש פה ושם משוררים הזוכים אפילו בדרגת "פרופסור" – דרגה המקנה להם יוקרה ומקור פרנסה נכבד. מפעם לפעם יוצאות אנתולוגיות חדשות לשירה, ורבים מבין המשוררים המרכזיים מוציאים מבחרי שירה עבי כרס. כן יש לא מעט פְּרָסִים ומענקים, פסטיבלים ומשכנות יצירה, בארץ ובעולם; יש מופעים של "אמנות לעם" וערבים להשקת ספרים חדשים.

בארצות המערב מחולקת, לא פעם, מְשֵׁרָה נחשקת של "poet laureate", משרה שתרגומה העברי ("משורר חצר") מוריד מערכה ואינו משקף נאמנה את מהותה הבכירה והנכבדת. משרה זו ניתנת באנגליה ובארצות-הברית למשורר ותיק ונודע למשך קדנציה שלמה, שבמהלכה הוא מקבל שכר מן הרשויות ובתמורה כותב את שיריו, מרצה ומרים תרומה לקהילה שבקרבה הוא חי ופועל. עשרים וחמש ממדינות ארצות-הברית מממנות בקביעות משרה של "poet laureate", וגם אצלנו מחולק מדי שנה "פרס ראש הממשלה" – מלגת קיום הניתנת למספרים ולמשוררים למשך שנה תמימה, שבמרוצתה מתפנים זוכי הפרס לחיי יצירה.

אין תהודה וקשב

ואולם, במקומותינו, בה בעת שאחת מהוצאות הספרים המעטות שעדיין מוצאת עניין בשירה נושאת את השם "קֶשֶׁב", לשירה אין כמעט תהודה וקשב בקרב הקהל הרחב. גם אם המשוררים לא יודו בכך ויבכרו לטמון את ראשם בחול כבת-יענה, קשה להעלים את העובדה שעל פי רוב רק המשוררים וחבריהם עשויים לגלות עניין כלשהו בשירים המתפרסמים בדפוס וברשת. השירה הפכה ל-subculture – לתרבות-משנה שאיננה כבעבר חלק בלתי-נפרד של ה"mainstream". היא אינה מעניינת את האינטליגנציה שוחרת התרבות. אפילו אנשי ספר, משכילים ועתירי תרבות, אינם נזקקים כיום לשיריו של משורר כלשהו מאלה הפועלים ב"קריית ספר", בעוד שאבותיהם נזקקו לשירי אלתרמן ואבות-אבותיהם לשירי ביאליק וראו בהם מזון רוחני רב-ערך. גם אם האינטליגנציה במקומותינו עדיין קוראת את הרומנים של א"ב יהושע ושל עמוס עוז, של יהושע קנז ושל חיים באר, אין לה כל עניין בספר שירה חדש. כאמור, מדי חודש בחודשו יוצאים בארץ עשרות ספרוני שירה שמחבריהם מממנים את הוצאתם לאור, והם מחולקים במתנה לידידים ולעמיתים. חנויות הספרים אינם מעוניינות כלל בספרי שירה, הספריות הציבוריות אינן מעוניינות בהם והקהל הרחב מגלה כלפיהם אדישות גמורה. השירה, שנחשבה עד לפני שניים-שלושה דורות "נסיכת האמנויות", היא כיום סינדרלה מפויחת ומכוסה באפר לאחר שמרכבתה איבדה את זוהרה המלכותי והפכה לדלעת פשוטה.

ב. מה גרם לדעיכת השירה ולשחיקת מעמדו של המשורר

רבים מדברים על המסמרים הננעצים, מדי יום ביומו, בארון המתים של העידן הגוטנברגי בשל חֶלְקָה ההולך וגובר של הרשת האלקטרונית בחיינו הבתר-מודרניים. ובדין, אנשים אכן משוטטים כיום באינטרנט ובין ערוצי תקשורת ההמונים הרבה יותר ממה ששוטטו אי-פעם בחנויות ספרים ובספריות. בתוך כך הולכת ודועכת השירה בקצב מואץ במיוחד, שהרי במיטבה היא דורשת מקוראיה וממאזיניה התעמקות וקשב מיוחדים במינם, והציבור אינו מעוניין עוד להשקיע במזון רוחני מורכב ורב-רובדי, שאינו קל לעיכול. בתוך האווירה הוולגרית ומחרישת-האוזניים הרוחשת בכל אתר ואתר, השירה ניצבת מבושת בקרן זוית ומחרישה. הברית החדשה מביאה מדברי ישו בדרשת ההר את הכלל הקובע: "אֵין עֶבֶד יָכֹל לְעַבֵּד שְׁנַי אֲדֹנָיִם כִּי יִשְׁנָא אֶת-הָאֶחָד וַיֵּאָהֵב אֶת-הָאֶחָד או יִדְבֵק בְּאֶחָד וְאֶת-הָאֶחָד יַבְזֶה לֹא תוּכְלוּ עֲבֹד אֶת-הָאֱלֹהִים וְאֶת הַמָּמוֹן" (לוקס טז, יג; מתי ו, כד). במציאות שבה רדיפת המון הגיעה לשיא של כל הזמנים ושבּה הפערים הכלכליים הולכים ומעמיקים, משנה לשנה, אין לתמוך על כך שאין בה אותן מידות של סבלנות, סובלנות ורחבות-הדעת הדרושות לקריאת שירה. לשון אחר: כשתותחי הקפיטליזם משמיעים את קולם הרועם ברמה, המוזות נאלמות ונעלמות.

הסיבות לדעיכת השירה ולשחיקתו של מעמד השירה תלויות, אפוא, הן בקהל הקוראים, הן בכותבי השירה והן באווירה השוררת בפֶּעוֹלָם צרכני שבו שולטים כלליהם הקפיטליסטיים של התאגידים וכלליו של הכפר הגלובלי הרב-תרבותי. הקהל אץ-רץ לו לדרכו ומסתפק בגירויים חטופים, ב"פוסטים" וב"צ'טים", בווידיאו קליפים קליטים וב"ארוחת טעימות" מהירה וקלה לעיכול. אווירה כזו אינה מעודדת, כאמור, רצון ויכולת להאזין לצלילי-הלוואי החרישיים העולים ובוקעים מן השירה, לנסות להפיק מהם הנאה, אף לנסות להבינם. אך לא רק האווירה אשמה במצב, אלא גם כותבי השירה של ימינו אנו: הללו ממהרים להתהדר בתואר "משורר" גם אם פרסמו שניים-שלושה שירים במקומון נידח. הם נעים לרוב סביב עצמם, ברדיוס מצומצם מטבורם, ומתוך יוהרה חסרת כיסוי ואֶגוֹאיזם נאור הם בטוחים שריטוטי הנפש האישיים ומפעל ההנצחה הפרטי שלהם יכולים וצריכים לעניין את כלל הקוראים. אין תמה שציבור הקוראים מגיב על כתיבתם באדישות גמורה.

גם באמריקה

יתר על כן, מציאות הכפר הגלובלי הרב-תרבותי עומדת בניגוד לכל מה שמייצגת שירת אמת. ביאליק ואלתרמן, להבדיל ממדונה, אינם "רב-תרבותיים", הגם שבדיעבד יש ליצירותיהם גם ערך אוניברסלי לא מבוטל. יל"ג, ח"נ ביאליק ונתן אלתרמן ה"לאומיים" – וכמוהם גם משוררים כדוגמת אברהם שלונסקי ולאה גולדברג בעלי השקפת העולם הסוציאליסטית ה"אינטרנציונלית" – כתבו שירה שהיא בראש ובראשונה יצירה עברית שהיא חלק מקנייני הרוח של עמם, ולא יצירה קוסמופוליטית "רב-תרבותית", נטולת שורשים, שאינה דורשת a priori מקוראיה וממאזיניה שום רקע ומטען תרבותי משותף. מציאות גלובלית "רב-תרבותית" אין בכוחה להניב שירה מן המעלה הראשונה, מה גם שירה עברית מן המעלה הראשונה. ברי, השירה העברית, הכתובה בשפה עתיקה שהתחדשה, מרובדת מאוצרות שנצברו במשך דורות רבים, וקהלה אמור לזהות את נימי העבר השזורים בה ולהתענג עליהם. התזזיתיות של "הכפר הגלובלי" והשינויים האופנתיים המהירים המאפיינים אותו עומדים בניגוד לכל מאפייניה של שירה עברית ראויה לשמה.

בהתרוששותה של השירה העברית אשם, לכאורה, גם המצב הישראלי שבו התבטלה, אחרי 1967, כל אפשרות לקונצנזוס לאומי כלשהו ולתחושת לכידות כלשהי, שהם תנאי הכרחי להיווצרותה של שירה עברית לאומית. ואולם, מן הראוי שנדע שגם בארצות המערב, ולא רק בישראל, ניפרת תופעת ההיחלשות וההידלדלות של השירה הלאומית, במקביל להיחלשות מדינת הלאום והתחזקות הגלובליזציה. גם בעולם הרחב הולך ומתפוגג הדבק ההופך את אזרחיה של המדינה לעם אחד, וגוברת המגמה של הדיפרנציאציה, הבידול וההתפלגות לשבטים. לא רק בארץ דועכת, אפוא, השירה ומאבדת בהדרגה את מעמדה הציבורי: סקר אמריקני הבוחן את מעורבותו של הציבור באמנויות השונות (SPPA - Survey of Public Participation in the Arts) הראה לאחרונה שמספר המתעניינים בשירה הולך ופוחת מעשור לעשור בממדים מבהילים – בטור גאומטרי יורד השואף לנקודת האפס. עיתון הניו-יורק טיימס מתברך אמנם, עדיין, במוסף ספרים ראוי לשמו (בארץ רוב המוספים הספרותיים נסגרו או הצטמצמו ואיבדו את מעמדם), אך עורכו ידפיס שיר רק אם הוא ימלא לו "חור שחור" בזמן העימוד. לשירה, כך נראה, יש בעיני העורכים ערך נחות משל המאמרים והמסות שהם מדפיסים במוספם. רצניות על ספרי שירה מתמעטות משנה לשנה, וכשסוף-סוף נדפסת רצנייה הרי היא מוקדשת,

בדרך כלל, לשלושה-ארבעה ספרי שירה חדשים, מבלי לכוון זרקור של ממש כלפי אף לא אחד מהם.

בין מקוריות לחקיינות

יהיו שיטענו שמעמד השירה נשחק משום שמשוררים נטשו את החרוז ואת המשקל שהעניקו לקוראי השירה ולמאזיניה הנאה רבה. בעבר נהנה קהל הקוראים והמאזינים הן מיפי הצליל והן מן האפשרות ה"מילוליינית" של המשורר להפעיל את "המאגיה של הלשון" ולהפגין את "סוד הצמצום" תחת מערכת אילוצים קשה ומחייבת, ואילו כיום לא אחת ניטשטש לחלוטין הגבול בין יצירה פיוטית ליצירה פרוזאית. את הטיעון הזה אסור לקבל כפשוטו וכלשונו, ומכל מקום הוויתור על המשקל והחרוז איננו הסיבה המכרעת לשחיקת מעמדה של השירה. אפשר לכתוב שירים קלושים וגרועים בחריזה ובמשקל סדירים, ואפשר לכתוב שירים מופלאים ורבי-ערך בלי חרוז ובלא משקל. נכון שהעדר הכללים המחייבים העמיד את המשוררים לפני קושי של התמודדות עם האין-סוף. נכון שהעדר הכללים המחייבים אותם למשוררים מסוימים שהכול מותר ושכל שרבוט שלהם ייקרא "שיר", אך הדלדול והדלילות אינם תוצאה של המעבר למשקל חופשי ושל הוויתור על החריזה.

ובמאמר מוסגר: בעניין האבחנה בין שיר ראוי לשמו לבין שרבוט חסר ערך ומשמעות, ידועה האנקדוטה בדבר צרור ציורי אבסטרקט שהגיע לתערוכה בגלריה היישר מסדנתו של האמן עטוף בבד. הבד העוטף הוכתם בכתמי צבע אקראיים, ונתלה בטעות כאחת מיצירות האמנות, אף זכה לאחר שנתלה בגלריה במעמד של יצירת אמנות לגיטימית ונחשבת. והרי כאן בדיוק מתעוררת שאלת תפקידם של המבקרים והחוקרים: הם אלה שאמורים להבדיל בין יצירה מקורית לבין מעשה חקיינות, בין קסם אמת למקסם שווא, בין יצירת אמת, אפילו היא נראית להדיוטות כאוסף כתמים כאוטי, לבין הבד שעטף אותה והוכתם באקראי בכתמי צבע חסרי פשר ונטולי כוונה. הקהל הרחב אינו בקי ברזיה של יצירה חסרת כל כלל, והוא מתבונן בה וביוצריה בחשדנות שאינה תמיד בלתי מוצדקת.

ואף זאת בין סימני הזמן החדש: פעם ראשונה ב-5,000 עד 6,000 שנות שירה (השיר העתיק ביותר ששרד בעולמנו הוא שיר אהבה שומרי, שנכתב בערך ב-3500 לפנה"ס) שאנו עדים להקמתן של סדנאות יצירה המכשירות פרחי-

משוררים להיות משוררים "מן המניין". מי העלה את הרעיון שניתן ורצוי ללמד לכתוב שירה?! משורר אמתי הן אינו יכול אלא לכתוב, שאם לא כן – מוטב שינפץ את "כינורו", ויבחר לעצמו עיסוק אחר. דומה שאת הרעיון של סדנאות היצירה למשוררים מתחילים הגו אנשים שהבינו שניתן להתפרנס היטב מחלומות הסרק של אנשים תמימים, המבקשים להיקרא "משוררים". בדורות עברו, כאשר מספר המשוררים היה קטן, כינו את גדולי המשוררים בכינוי "משורר בחד עליון", מתוך אמונה שהמשורר ניהן במתת שמים, שלא ניתנה לכל אחד. כיום, כל אחד מסוגל לשלוף כרטיס אשראי, להירשם לסדנת יצירה, ומרגע שיצירתו תידפס בכתב העת של הסדנה, הוא יוכל להכתיר את עצמו בתואר "משורר"; ומה הפלא שאותו משורר מדופלם, שהבקיע בפרסותיו את מעיין המוזות סמוך לסיום חוק לימודיו בסדנת היצירה, משאיר את רוב קוראיו אדישים!?

כותבים שירה ללא ידע

יש הטוענים שירידתה של השירה התחילה ברגע שהיא נעשתה פוליטית ופלשה לטריטוריה לא לה, ויש הטוענים שההפך הוא הנכון – דהיינו, שהשירה אינה ציבורית די הצורך ומתמקדת יתר על המידה בנושאים אישיים טריוויאליים שאינם מעשירים את הקורא בתובנות כלשהן. יש הטוענים שהשירה בעשורים האחרונים אֶלִיטיסטית מדי, ויש הטוענים שלהפך: שהמשוררים בני־ימינו אינם משכילים או חכמים יותר מהאדם הממוצע, ועל כן אין לציבור מה ללמוד מהם. גם שליטתם בכלי אמנותם – דהיינו, בשפה – אינה מרשימה במיוחד. גם יכולתם "להתכתב" עם מקורותיה הרבים של הספרות החדשה (התנ"ך, ספרות חז"ל, הפיוט, ספרות ימי־הביניים, הסיפור החסידי, ספרות ההשכלה, ספרות התחייה) מידלדלת ומידלדלת משנה לשנה. מעטים הם המשוררים העברים, באלף השלישי, שכתבתם מעידה על ידע ועל בקיאות בשירה העברית לדורותיה. לא אחת, משוררים כותבים שירה לפני שקראו שירה; בטרם ידעו ויבינו במי הם מורדים ואת מי הם ממשיכים.

אכן, רוב משוררי זמננו שכחו את המלצת חז"ל לפיה "אין ספין מתחַדֶּדֶת אֶלָּא בְּיָרֵךְ שֶׁל חֶבְרֶתָהּ, כִּךְ אֵין תִּלְמִיד־חֶכֶם מִתְחַדֵּד אֶלָּא בְּחֶבְרוֹ" (בראשית רבה, פרשה סט, סימן ב'). לא אחת ספרוני השירה היוצאים כפטריות אחר הגשם הם פרי עטם של סופרים שתיבת התהודה שלהם חלולה ומדיפה ריח של "צבע

טרי" – ריקה מהדי הדורות הקודמים. הם אינם מכירים את השירה העברית ואת שירת העולם, ואיכה יוכלו לכתוב שירה מורכבת שתשׂבה את נפשות קוראיהם?! לא פעם הם משמיעים בשיריהם הגיגים קלושים או מספרים בהם על חוויות פרטיות המעיקות עליהם. אפשר שהכתיבה מקלה עליהם את התעוקה, אך תוצריה אינם מעוררים בהכרח רצון בקורא הפוטנציאלי להשתתף בתהליך התרפויטי המזכך העובר עליהם. מאחר שמשוררים גדולים אחדים טרם איבדו לגמרי את מעמדם ועדיין נהנים מ"אור הכוכבים" – קרי, מיוקרת השירה בדורות הקודמים – לפעמים נדמה להם ולקהלם שעולם כמנהגו נוהג: שהשירה אינה נתונה בסכנת היאלמות והיעלמות.

ג. האם נגזר דינה של השירה העברית להיאלם ולהיעלם

האם ניתן להילחם במצב הירוד שאליו נקלעה השירה בכלל, והשירה העברית בפרט, ולהחזיר עטרה ליושנה; כלומר, להשיב לה את הנוכחות הציבורית שהייתה לה לפני שניים-שלושה דורות? האם אפשר להעלות את קרנה, ולהקנות לה מעמד גם מחוץ לקהיליית המשוררים? קשה לדעת אם רנסנס כזה אפשרי בכלל, אך לדעתי חשוב לנסות לחוללו, וכמעט כל האמצעים מקדשים את המטרה. מן הראוי להבין שאדם שאיבד את עניינו בשירה הוא אדם שהשליך מבלי דעת קניין רוחני חשוב, שעשוי היה להעשיר את חייו ולהקנות להם ממדים נוספים שעליהם ויתר בקלות יתרה, ללא מחשבה מעמיקה. אין לוותר על השירה, כי – במיטבה – השירה היא הדרך הקולעת והיפה ביותר לביטויים של רעיונות ושל רגשות מורכבים. כל זמן שילדים קטנים אוהבים לשמוע ולשנן שירים ודקלומים (nursery rhymes) וכל זמן שאנשים נאספים אל אבותיהם מלווים במזמורי תהלים, שאף הם שירה, אין למהר ולסתום את הגולל על בארות השירה.

מה ניתן לעשות כדי שהזנר העתיק הזה לא ילך לבית עולמו ולא יישאר נחלתו של ציבור המשוררים? לא קל לתת עצות והצעות, אך דומה שיש לנסות להביא לתחיית השירה בכל דרך אפשרית, אפילו בדרכים שונות ולא שגרתיות הסותרות לכאורה זו את זו. יש בראש ובראשונה לערוך "בדק בית" ולתת את הדעת על הכמות חסרת ההיגיון של ספרי השירה המוצאת את דרכה לבתי הדפוס ולהוצאות הספרים. לא אחת הודה עגנון, כי למד במאוחר ש"טוב לפל חריף אחד מסל מלא דלועים" (ראו בספרו **מעצמי אל עצמי**, ירושלים 1976,

עמ' 29). כיום, לעומת זאת, רוב המשוררים בטוחים שעדיפה הכמות. אין לך משורר צעיר שלא ימצא כמה אלפי שירים כדי להוציא לאור ספר צנום בכריכה רכה בהוצאה דיגיטלית, כשכל מטרתו היא להרשים את בני משפחתו ואת חבריו, ואין לך משורר עברי שכבר יצאו לו מוניטין, שאינו שואף להוציא מבחר רחב־ממדים הכרוך בכריכה קשה, רצוי בלוויית מאמר הסכמה של מאה עמודים ויותר. רק כך, מאמין המשורר הוותיק, יוכל ספרו לעמוד איתן על המדף, וכן על מדפיהם של רשתות השיווק – "סטימצקי" ו"צומת ספרים". רק כך, הוא חושב, יוכל ספרו ללכוד את תשומת לבם של חברי ועדות הפרסים ולבלוט בתוך שלל הספרונים הצנומים של רעי המשוררים.

"תענית שתיקה"

אולי הגיעה העת שגם המשוררים הצעירים וגם חבריהם הוותיקים יבינו שלמשך פרק זמן מסוים כדאי וראוי שתיגזר עליהם "תענית שתיקה". אין כוונתי לכך שיפסיקו לכתוב. אדרבה, תהא זו תקופה שבה יכתבו הרבה, אך לא ימהרו להוציא כל פרי מפירות כתיבתם לאור. גדולי המשוררים בישראל נהגו להוציא את ספרי שיריהם במאוחר, ורק לאחר שספרו "שבעה נקיים". הם לא נהגו לכלול בהם כל אחד משיריהם, וסילקו מהם בדרך כלל את שיריהם המוקדמים. גדולי המשוררים בישראל אף נהגו, למן ראשית דרכם, לתרגם לא מעט משירת העולם: ביאליק הצעיר תרגם מלרמונטוב ומהיינה, ואלתרמן הצעיר – מפרנסוא ויון ומבודלר. מעשה התרגום סייע להם כמשוררים צעירים, שחיפשו את דרכם ואת ייחודם, להתוודע למסורות שונות, להשחזי את כלי אמנותם ולגבש לעצמם סגנון שהוא סינתזה אישית של סגנונות שונים שבהם נפגשו בדרך הילוכם.

את המלצתו של עגנון – "טוב לפלפ חריף אחד מסל מלא דלועים" – ניתן לאמץ אפוא בווריאציה קלה: מצד אחד ראוי שמשוררים (ובמיוחד משוררים בראשית דרכם) יכתבו הרבה וללא הפוגה, יתנסו בסוגות רבות ו"יתכתבו" עם סגנונות רבים. מצד שני, מן הראוי שירסנו את החשיפה הפומבית של שיריהם, ויוציאו לאור רק אותם שירים שעברו ביקורת עצמית מחמירה ועריכה קפדנית. על כך כתב אלתרמן ב"שיר הבקתה" (מתוך הסדרה "שיר עשרה אחים"): "זֶה דְּרֶךְ הַשִּׁיר: בְּעוֹדוֹ בְּאָבוֹ / יִתְרַגֵּל בְּמוֹ חֶרֶב וְקָרַח. / לֹא שֵׁלַח יִשְׁלַח לַחֲפָשִׁי אֶת לְבוֹ / עַד יִמְלֵא כְּלָבְנָה בְּמַחְצֵית הַיָּרֵחַ. // בְּתַבְנִינָה נִהְלוּהוּ מִפְּרֵט אֶל עֵקֶר, / סוֹבְבוּהוּ

בְּכַחַשׁ, בְּאַרְךָ רוּחַ, / וְגֵדֵר אִם יִפְרֹץ - בְּמִלְמַד הַבְּקָר / אֲרָצָה, אֲרָצָה אוֹתוֹ, לֹא מְחוּל, לֹא סְלוּחַ. "משוררים צריכים ללמוד להתאכזר לא אחת ל"ילדי הרוח" שלהם, לראות בחלק משיריהם "ילדים שתוקים" ולא להציגם בטרם עת לעין כל. ראוי גם שרבים מהמשוררים ילמדו להשתחרר מן הנרקיסים המופרז שלהם ויטו אוזן גם לאחרים, אף לא יתביישו ללמוד מניסיון קודמיהם. בדרך כלל בערבי שירה משוררים קוראים משיריהם. שמא כְּשֵׁרָה השעה לערוך ערבי שירה שבהם משוררים יקראו שירים שנבחרו על ידם בקפידה מתוך אוצרות השירה לדורותיהם, בניסיון לתהות על סוד גדולתם ועל סוד קסמם. אם משוררים בני ימינו יִדְעוּ לעשות כן, יגדלו עד מאוד סיכוייהם להפיק שירה גדולה משל עצמם. השירה היא אמנם ראי הנפש וכל משורר פורט על מערכת נימים משל עצמו, אך כדי שהמשורר בן המאה העשרים ואחת יִדַע לכתוב על עצמו, עליו להכיר גם את שיריהם של אחרים שהקדימוהו. למרבה הפרדוקס, משורר עשוי להגיע אל "שורש נשמתו" רק לאחר שהציץ אל הנעשה בנשמותיהם של אחרים.

הכרת מוסכמות השירה לצורך חידושים

בעברית ידועה מִמֵּרֵת חז"ל "נתלה באילנות גבוהים" (על-פי פסחים קיב ע"א), ואילו במערב רווח בהקשרים דומים הפתגם הלטיני "*nanos gigantum humeri insidentes*", שפירושו "לעמוד על כתפי ענקים". אפילו משוררי ענק משיעור קומתם של שייקספיר, דנטה או ביאליק לא חששו לעמוד על כתפי קודמיהם, להודות בגדולתם, אף "להתכתב" אתם, וזאת כדי לבסס את זהותם הייחודית. ביאליק ביסס את זהותו שלו שעה שכתב פְּרוּדִיָּה על שירו של יל"ג "השירה מאין תימצא", שבה התכתב עם יל"ג, הציג את עצמו כממשיכו, אך גם כמי שנאלץ להיפרד מיל"ג כדי לסלול לעצמו דרך משלו. הוא אף לא התבייש להציג את עצמו כממשיכו של מנדלי מוכר-ספרים בתחום הסיפורת, הגם שסיפוריו עלו עשרת מונים על אלה של ה"מְנַטוּר" שלו. ה"התכתבות" עם העבר היא, למרבה הפרדוקס, דרך בדוקה להיפרדות מן המודלים של העבר ולכיבושה של דרך חדשה שהדורות הקודמים לא ידעוה. למרבה הפרדוקס, דווקא הכרת מוסכמות השירה וכלליה מאפשרת ליוצר לחדש חידושים, לשבור כללים ולפרוץ גבולות ומגבלות.

ועוד עניין שעשוי להחזיר את המשוררים אל דרך המלך ולחלץ אותם מתוך ה "*subculture*" (תרבות-הַמְּשֵׁנָה) שבתוכה הם כלואים כיום. משוררים

נחשבים בני ימינו מתרחקים בדרך כלל מכתובת שירי ילדים ופזמונים, אפשר משום שהם רואים בשירי-ילדים ופזמונים ז'אנר קל ומשני, ובכתובתם – פחיתות כבוד. כבר ארבעה-חמישה דורות, למן תקופת היישוב ועד ימינו אנו, שרים הילדים בגני הילדים בארץ אותם שירים עצמם – של חיים נחמן ביאליק, לאה גולדברג, לוי קיפניס, מרים ילן-שטקליס, אנדה עמיר-פינקרפלד ופניה ברגשטיין. משוררי הדורות הקודמים, אפילו הגדולים שבהם, לא ראו בכתובה לילדים פחיתות כבוד. ביאליק לא התבייש להפשיל שרוולים ולכתוב שירי ערש, שירים לגן הילדים, פזמונים, "שירי עם", וכיוצא באלה סוגות עממיות המיועדות לקהל הרחב והמכילות יסודות דידקטיים או פדגוגיים, שמשוררים מן השורה הראשונה בימינו בורחים מפניהם כמפני האש. יתר על כן, הוא כתב שירי ערש לפני שאם אחת ידעה לשיר לילדיה בעברית, וכתב שירים לגן הילדים העברי עוד בטרם עמד גן הילדים העברי על תלו, כי הוא ראה למרחוק וידע מה יחסר לעם "בשעה זו". הייתה זו תרומתו של איש רוח גדול למפעל הציוני המתעורר.

כתיבה לילדים בכוחה לאותת לכל משורר המוכן להתנסות בה האם יש בכוחה של יצירתו לפרוץ את הגבולות הצרים של השירה כ-*subculture* (תרבות-המשנה), שבהם היא מדשדשת. כאמור, רוב המשוררים כותבים כיום לעצמם, לבני משפחתם ולחבריהם המשוררים, ואינם מבקיעים את המעגל הצר הזה אלא לעתים רחוקות. עליהם לשאול את עצמם את השאלה הבלתי-נמנעת: האם יזדקק הציבור הרחב בזמננו לז'נר הארכאי הזה ששמו "שירה", ולשם מה נכתבת שירה? המשורר וואלאס סטיבנס אמר שתפקיד השירה הוא לתרום לאושרו של האדם. ילדים יודעים זאת היטב בשעה שהם מבקשים מהוריהם שיקראו באוזניהם אותם שירי ילדים ודקלומים שוב ושוב. הם עדיין לא איבדו את היכולת לדעת שירה טובה מהי. על כן, כדאי למשוררי ימינו להחזיר לשיריהם את החיות הטבעית ואת החיוניות הראשונית שהיו לה בדורות עברו, ולפנות מפעם לפעם לילדים ולציבור הרחב כדי לבדוק אם לא איבדוה.

"לראות את העולם כפתאומיים"

הכתיבה לילדים אינה קלה כפי שחושבים בטעות, שהרי את הילדים אי אפשר לרמות בתעלולים של אחיזת עיניים ובמקסמי שווא. מול שיר מתחכם או חסר ערך ילד קטן לא יהסס לקבוע ש"המלך הוא עירום". לדעתי שירי רחל,

למשל, לא איבדו את חנם בעיני הקורא העברי משום שהעברית של רחל, שאת כלליה רכשה המשוררת במאחר, ינקה משני מקורות בלבד: מן התנ"ך, מחד גיסא, ומאידך – מן המילים בהגייה הארץ-ישראלית (ה"ספרדית") שעלו ובקעו אז מגן הילדים העברי שבו התחנכו ה"צברים" הראשונים. הכתיבה לילדים מחייבת את הכותב לטהר את קולמוסו, לומר את דברו בפשטות, אף להיזהר מעניינים אֶזוטריים וחסרי פשר. שיר ילדים טוב – כך לימדונו גדולי המשוררים העברים – הוא שיר החף מניסיון להתחכם, להתחנף ולנסות לשאת חן בעיני הקורא. כשביאליק קונן על הלשון שנסתאבה והפכה כלי שרת בידי כוחות הרשע, הוא המליץ לחזור אל התמימות של הילדים: "אָנָּה אַלֶּךְ מְרִיחָם? וְאָנָּה מִהְמוֹנָם אֶסְתֵּר? [...] / אֶל צִפְרֵי הַשָּׂדֶה אֵצֵא, הַמְצַפְפּוֹת לְפָנוֹת בְּקָר, / אוֹ אֶקוּמָה אֶלְכָּה-לִי אֶל-הַיְלָדִים, הַמְשַׁחֲקִים לְתַמָּם בְּשֵׁעַר, / אָבֵא אֶתְעַרְב בְּקֶהֱלָם, אֶאֱלֹף שִׁיחָם וְלִהְגָּם – / וְטִהַרְתִּי מְרוּחַ פִּיהֶם וּבְנִקְיוֹנָם אֶרְחַץ שִׁפְתָּי." אכן, כששירה מסתאבת ומתנוונת, יש לנסות להחזירה אל מקורותיה הבסיסיים ביותר – להקים את החדש ממכיתותיו של הישן, להיפטר ממוסכמות שהעלו חלודה, ולראות את העולם בעיניו של ילד מופתע המגלה לפתע פתאום מראה שנוлд "לראשונה" לנגד עיניו. זהו סודה הגדול של התופעה הפואטית הקרויה בתורת הספרות בשם "הזרה" (estrangement, defamiliarization), שתמציתה היא היכולת של המשורר לחוות את המציאות באופן בתולי וראשוני, אף להחזיר לקוראיו את היכולת הזאת "לראות את העולם כפתאומיים" (כמאמר אלתרמן בשירו "איגרת").

אך זו רק דרך אחת לחידוש השירה ולהעלאת קרנה בעיני הקוראים: במקביל לתהליך ה"ירידה אל העם" – צריכים משוררי זמננו להעניק לקוראיהם גם משהו ששום ז'נר אחר אינו מסוגל להעניק להם, והוא: "המאגיה של הלשון". ראוי שמשוררי ימינו יחוללו רנסנס ויחזירו לשירה את היכולת המופלאה של משוררי העבר לומר אמירה המתהפכת לכל הגוונים שאי אפשר להיזי בה מילה אחת מבלי להרוס בה את המבנה כולו. במיטבה, האמירה הפיוטית היא קומפקטית ומדויקת לא פחות מאשר כלל במדעי הטבע. על כך כתב אלתרמן בשיר "שפת הסרגל" (מתוך חגיגת קיץ): "מַחוֹת חֲמוּשֵׁי דְמִיּוֹן, / בְּשִׁפְתַּי הַסְּפָרוֹת הַנְּזִירָה, / אָמְרוּ בְּאֵמֶץ וּבְתַם / אֶת הַעֵז בְּשִׁירֵי הַכְּפִירָה. / הַמְּגִיעַ עַד סֹף אֶחְרוֹן, / שֶׁעָלְיוֹ הוּא נְהַפֵּךְ לְתַפְלָה." חמישים שנה לפניו, תיאר ביאליק בשירו "הציץ ומת" את המקום המופלא והמדויק הזה שאליו חותרים המשוררים כ"מקום ההפכים יתאחדו בשרשם". כדי להגיע אל המקום הנדיר הזה על המשוררים למלא את תיבת התהודה שלהם בקולות מן העבר – בקנייני

התרבות הלאומיים מכל הדורות – ולערוך בהם שימוש מושכל הבנוי על מסורת ועל חידוש כאחד. כדאי לזכור ולהזכיר שמשורר מן השורה הראשונה אינו יכול לברוא את שירתו בריאת "יש מאין". יונתן רטוש התיימר אמנם להתחיל הכול מאל"ף. הוא היה משוכנע שביכולתו להשליך לפח האשפה של ההיסטוריה את כל קנייני הרוח של הספרות העברית שנוצרו על אדמת נכר ולפתוח דף חדש, אך עיון מעמיק ביצירתו מגלה שהיא רוויה עד צוואר באוצרות התרבות ה"גלותיים" שבהם מרד.

החיוניות העממית

ומכיוון אחר: העובדה שמשוררים יכולים כיום ללמוד וללמד שירה בסדנאות, במכללות ובאוניברסיטאות לא הטיבה בהכרח עם שירתם. ת"ס אליוט היה בסך הכול פקיד בנק, וואלאס סטיבנס היה עורך דין; וגם אצלנו – יל"ג היה מנהלו האדמיניסטרטיבי של בית ספר לבנות, ביאליק היה מו"ל ובעל בית דפוס, טשרניחובסקי היה רופא. לא רבים נהנו, כמו עגנון, מתמיכתו של מצנט שנתן לו דרך קבע את לחמו ופרסם ללא שהות את כתביו. רוב סופרי ישראל נאלצו "לגנוב" לעצמם זמן לכתיבה אחרי שעות העבודה, בחינת "מים גנובים ימתקו". האילווצים הללו לא פגמו ביצירתם, כי אם להפך. משורר המקבל מענק יצירה נדיב וזמן בלתי מוגבל ליצירה – לא תמיד יפיק מקרבו צלילים שבכוחם להבקיע שערי שמים.

למרבה הפרדוקס, גם הופעתם התכופה של ספרי שירה, פסטיבלי שירה, אנתולוגיות לשירה ואתרי שירה אלקטרוניים לא הרבתה את קהל קוראיה של השירה כל עיקר. אפשר שהגיעה העת לערוך ניסוי שעשוי להחזיר את ערך השירה בעיני הקהל הרחב: לעזוב את הסדנה או את הכיתה המחניקה במכללה או באוניברסיטה שבה לומדים שירה, ולהחזיר לשירה את ה"vulgar vitality" (החיוניות העממית) שהייתה לה בימיה הגדולים. העממיות הזו, שאפשרה למשוררי הדורות הקודמים לכתוב יצירות ז'ורנליסטיות, לא פגמה באליטיזם של שירתם: ביאליק כתב פזמונים ו"שירי עם" במקביל לשיריו הגדולים והנחשבים; אלתרמן יכול היה לכתוב פזמון קל וקליט כמו "רינה", או טור "קליל" כדוגמת "שיחות דיפלומטיות", ובה בעת לחבר את שיריו ה"קנוניים" העמומים שרק מעטים מסוגלים להתמודד אתם ועם חידותיהם. מומלץ למשוררי ימינו לכתוב שירי ילדים ופזמונים, להשתתף בדיונים בכלי

התקשורת, להופיע מול קהל רחב שאיננו קהל שבוי של משוררים שבאו לשמוע את עצמם ואת חבריהם. מן הראוי שימצאו משוררי ימינו את הכוח ואת הכישרון לעמוד מול ילדי גן הילדים והכיתות הנמוכות של בתי הספר ומול הקשישים בבתי אבות – להשמיע את דברם בכל מקום שבו אפשר לגעת בלב הקהל הרחב, לאו דווקא בלב האינטלקטואלים ויודעי הח"ן. משוררים אף צריכים ללמוד לבצע את השירים, שלהם ושל זולתם, בצורה נאה ולא במלמול חרישי וקשה לקליטה. עליהם לעשות זאת שוב ושוב, עד שמול עיניהם יצוצו עשרות זוגות עיניים מתנוצצות מהתפעלות ומהנאה. דומני שרק אז יוכל עוף החול של השירה לצאת מן האפר ושוב לפרוש כנף ססגונית ורבתי־יופי.

